

EVACUĂRILE DIN MOLDOVA ÎN ANUL 1944

Nicolae Ionescu, Melania Ionescu

Résumé

Dans cet article, *Les évacuations en Moldavie en 1944*, nous avons mis en évidence les problèmes liés à l'établissement du front sur la ligne Iasi -Chisinau, en soulignant aussi les conséquences de l'évacuation d'une partie de la population et des officialités qui ont été obligées à se réfugier au sud du pays. Cette situation pleine de dangers est analysée minutieusement tout au long de cet article.

În anul 1944, datorită faptului că acest teritoriu a devenit teatru de război, Moldova a fost cea mai încercată regiune a țării. În această zonă s-a stabilizat Frontul Iași-Chișinău care se înscrie, prin durată (martie-august 1944) cât și prin importanța strategică, pe lista marilor fronturi din război¹

Frontul Iași-Chișinău reprezenta o mare parte din marele front de răsărit care se întindea de la Marea Baltică la Marea Neagră, străbătând și spațiul românesc. Prin urmare, Moldova era, în primăvara anului 1944, cea mai încercată parte a țării. Astfel, nordul Moldovei ce cuprindea județele Botoșani, Suceava, Dorohoi și apreciablele întinderi din județele Rădăuți, Baia, Iași și Roman, în urma retragerii unităților hitleriste și evacuării administrației antonesciene, a fost timp de cinci luni sub ocupație sovietică. În același timp, în centrul și sudul Moldovei, populația trăia tensiunea cauzată de neprevăzut, de abuzurile armatei germane, de febra evacuărilor și de celelalte nenorociri care păreau să nu se mai sfârșească.

În literatura de specialitate s-a exagerat într-o vreme că agravarea situației economice a județelor din nord-estul Moldovei s-a datorat desfășurării războiului, în genere distrugerilor provocate de acesta, „jafului armatelor hitleriste în retragere”². Analiza dintr-o perspectivă mai largă, pe baza documentelor, a situației economice deosebit de grele a județelor din nord-estul Moldovei în anul 1944 a permis desprinderea și a altor cauze care au determinat situația menționată³. Avem în vedere, printre altele: înapoierea economică și caracterul agrar al acestei părți a țării, dezorganizarea produsă atât de evacuarea autorităților, întreprinderilor, instituțiilor, cât și a unei părți a populației în primăvara și vara anului 1944, pătrunderea, în urma

¹ Constantin Cloșcă, *România în infernul mării conflagrații (frontul Iași-Chișinău)*, Iași, 1997, p.93; Alexei Antosiak, *Luptele pentru libertatea României*, Chișinău, 1975, p.70.

² Aspecte ale situației economice grele din Moldova în anii 1944-1947 și eforturile de refacere a acestei părți a țării au fost tratate în lucrări generale sau speciale, dintre care menționăm câteva: Gh. Tanasă, *Economia Moldovei în anul 1944 și sprijinirea războiului antihitlerist*, în „A.I.I.A.I.” nr. XIX, 1982, p.447 și urm.; Aurel Loghin, Ioan Agrigoroaiei, Emilian Bold, *Iașul contemporan*, Iași, 1969, p.108 și urm.; A. Loghin, Marcel Gh. Morărașu, *Contribuții la cunoașterea acțiunii de reconstrucție a Moldovei*, în vol. *Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași*, 1971; Petre Țurlea, *Reconstrucția țării 1944-1947. Activitatea organizațiilor de masă democratice din județele Moldovei*, în „A.I.I.A.I.”, XXI, 1984, p.25 și urm.; Gh. Zaharia (coord.), *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, Iași, 1979, p.314-378; Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)* București 1986, cât și în alte lucrări mai recente, după 1989 ale istoricilor: Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000; Gh. Onișoru, *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*, București, 1998, ș.a.

³ În 1944, Moldova între Prut și Carpați, cuprindea următoarele 16 județe: Bacău, Baia, Botoșani, Câmpulung, Covurlui, Dorohoi, Fălciu, Iași, Neamț, Putna, Rădăuți, Roman, Suceava, Tecuci, Tutova, Vaslui.

ofensivei declanșate împotriva inamicului, a trupelor sovietice în județele Botoșani, Dorohoi, Rădăuți, Suceava, în aprilie 1944 și izolarea acestora de restul țării; greutatea obligațiilor impuse de ocupanți; folosirea, într-o mare măsură, a căilor de comunicație de către sovietici și aprovizionarea acestora în condițiile în care produsele agroalimentare deveniseră o raritate pe piața internă și se vindeau la prețuri foarte mari în raport cu puterea de cumpărare a populației; lipsa unor măsuri energice și urgente de refacere a Moldovei; eforturile deosebite, pentru o zonă ruinată în sprijinirea războiului antihitlerist, ș.a.⁴

Referindu-ne, mai pe larg, la problema evacuărilor, constatăm trei aspecte și anume: aspectele organizatorice în plan general, și unele elemente în plan local, desfășurarea operațiunii pe diferite etape și categorii de populație și bunuri, cât și consecințele actului pentru situația din Moldova și din întreaga țară. Evacuările, pe lângă urmările în plan local, prin încetarea activității economice de către populație, s-au resimțit și în zonele unde s-a deplasat populația Moldovei. Fără a dispune de informații documentare mai ample, vom reconstitui această dificilă operațiune după mărturiile sporadice aflate în diverse fonduri de arhivă care ne-au stat la îndemână.

Înaintarea trupelor sovietice pe teritoriile românești a determinat autoritățile antonesciene să pună în aplicare planurile de evacuare. Operația de evacuare s-a efectuat masiv în lunile martie-aprilie 1944, în județele din nord-estul și centrul Moldovei⁵

Privite sub aspectul desfășurării lor, evacuările din Moldova au cunoscut trei momente, preconizate a fi dispuse într-o ordine de prioritate, dar care, în cele din urmă, nu s-a respectat întrutotul. Astfel, în primul rând trebuiau evacuate unitățile economice și instituțiile de stat, apoi populația, iar în al treilea rând, garnizoanele militare. Datorită precipitării evenimentelor, s-au înregistrat numeroase suprapuneri. Intenția a fost ca operațiunea de evacuare să se desfășoare în mod organizat cu o riguroasă coordonare de la Centru. Ea era cunoscută codificat sub numele de Operațiunea 1111 B și M care trebuia să se desfășoare pe etape⁶. Problema evacuărilor a fost o operațiune complexă, pregătită din timp, dar una era organizarea și alta realitatea din zonă.

Evacuarea din estul și nord-estul Moldovei a avut în vedere oameni și bunuri materiale. Planurile de evacuare au fost pregătite de Marele Stat Major al Armatei. Obiectivul principal era de a scoate bunurile din fața inamicului. Dacă evacuarea din Crimeea a avut un caracter preponderent militar, cea din Moldova a fost o evacuare mai mult a administrației și instituțiilor. Problemele legate de evacuare au fost analizate în fiecare ședință a guvernului. Astfel, aceasta trebuia să se facă sub comanda nemijlocită a Marelui Stat Major, iar executarea ei revenea Ministerului de Interne. Evacuarea trebuia să se desfășoare organizat și unitar. Intervine aici spiritul de ordine, faptul că după patru ani de război, regimul antonescian a găsit resursele de a organiza evacuarea în condiții dificile, ale contactului apropiat cu linia frontului.

⁴ Gh. Tanasă, *Economia Moldovei în anul 1944*, în „A.I.I.A.I.”, nr. XIX, 1982, p.447 și urm.

⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Prefectura Județului Iași, dosar *Evacuări*, vol. II, 1944, f.53; Arhivele Naționale București, Fond Ministerul de Interne, dosar nr. 13/1944, f.2-3.

⁶ DJAN Vaslui, Fond Primăria Orașului Vaslui, dosar nr. 2/1944, f.121.

Ca urmare a ordinului nr. 196/6-III-1944 se evacua din județul Vaslui anumite categorii sociale: intelectualii, pensionarii, comercianții, etc. în plasa Roșiorii de Vede – 1500 persoane și în plasa Balaci – 5600 persoane din județul Teleorman⁷

Primele acțiuni de pregătire și evacuare a principalelor întreprinderi au avut loc, după cum era firesc, din extremitatea nordică a Moldovei, operațiunea extinzându-se treptat spre Sud. Noua destinație a unităților industriale supuse evacuării, erau orașe și sate din sudul și vestul țării în zona Sinaia, București, Giurgiu⁸ Având în față nefasta experiență din vara anului 1940, când s-au înregistrat multe neajunsuri, de data aceasta autoritățile antonesciene au luat măsuri din timp, privitoare la pregătirea, organizarea și desfășurarea evacuarilor din prima jumătate a anului 1944. Acestea au avut un caracter oficial, zonele de evacuare fiind comunicate cu claritate de oficialități, pe etape și eşalonat, pe diferite instituții și categorii sociale și de personal, pe un itinerariu bine stabilit⁹

La sfârșitul anului 1943 și începutul anului 1944, autoritățile centrale au luat hotărâri decisive în vederea declanșării operațiunilor de evacuare din nordul Moldovei „pentru a da posibilitatea instalării unor importante forțe militare... și a proteja industria locală de iminentele bombardamente aeriene inamice” Astfel, la 6 ianuarie 1944 a fost transmisă instrucțiunea „privind pregătirea și executarea degajării de bunuri din Bucovina”¹⁰ Câteva zile mai târziu, prin circulara Ministerului de Interne nr. 4002 din 10 ianuarie 1944 adresată prefectilor, primarilor, Jandameriei și Poliției din Moldova cu privire la evacuare se precizau instrucțiunile privind realizarea „operațiunii 1111 B sau M din 15 și 20 ianuarie a.c.”¹¹ De asemenea, erau stabilite etapele evacuarilor, precum și categoriile de personal, de bunuri materiale, întreprinderi și instituții. Personalul ce depindea de Ministerul de Interne trebuia evacuat, în timp ce evacuarea primarilor, în special din mediul rural, era facultativă¹². Odată cu evacuarea funcționarilor plecau și membrii familiei, luând cu ei strictul necesar de îmbrăcăminte și hrană¹³ De o importanță deosebită era și evacuarea valorilor materiale, arhive, tezaure, instalații industriale, material tehnic, animale și mijloace de transport, cereale, materii prime, bunuri de larg consum etc. Evacuarea grânelor, a animalelor și a populației civile se îndeplinea prin ordine speciale. În cazul personalului evacuat se plătea salariul pe luna curentă și cea următoare. În Anexa la circulara 4002 din 10 ianuarie 1944 era prevăzut personalul care se evacuează din comunele rurale și urbane (obligatoriu notarul și funcționarii comunali) din plasă

⁷ Ibidem, Printr-o circulară a Ministerului de Interne cu numărul 10359/aprilie 1944 se sublinia faptul că populația refugiată din Moldova nu vine în aceste județe ca o populație de milogi. „După ce și-au părăsit avutul și au luat calea refugiului, să nu li se mărească mâhnirea printr-o primire rece, lipsită de iubire, să nu se uite că oțtenii și muntenii în 1917s-au refugiat în Moldova tot din cauza războiului și că populația aceluia colț de țară a primit, a găzduit și a hrănit, cu o largă bunăvoință populația refugiată. Refugiații de atunci și urmașii lor au astăzi prilejul să dovedească recunoștință către aceia care i-au găzduit acum 27 de ani. Puținul pe care îl au să-l împartă în două pentru a fi suferința mai ușoară”, f. 38

⁸ Constantin Cloșcă, *op. cit.*, p.64.

⁹ Constantin Cloșcă, *Evacuarile din Moldova în timpul celui de-al doilea război mondial (1944)*, în „Cercetări istorice” (serie nouă), vol. XII-XIII, Iași, 1982

¹⁰ DJAN Suceava, Fond Prefectura Câmpulung, dosar nr. 22/1944, f. 3.

¹¹ Ibidem, Fond Prefectura Baia, dosar nr. 2/1944, f. 15-16

¹² Ibidem, f. 17.

¹³ Ibidem, f. 19.

(pretorul, notarul, secretarul), iar din județe (obligatoriu prefectul și subprefectul)¹⁴ Se preciza itinerariul, mijloacele de transport și bunurile necesare la evacuare.

Deși succintă, enumerarea de mai sus reflectă îndeosebi, volumul imens de muncă și energie cerute pentru punerea în „mișcare” a unor cantități uriașe de bunuri, ceea ce a însemnat o vastă acțiune de triere, catalogare, împachetare, asigurarea mijloacelor de transport, de deplasare și reamplasare la noua destinație. În același timp e necesar să menționăm și faptul că pe toată durata unei asemenea operațiuni au trebuit asigurate securitatea și ocrotirea fiecărui bun material.

În aceeași perioadă s-a declanșat acțiunea de demontare și „expediere” de instalații a unor întreprinderi din centrul Moldovei. Printr-o adresă a Prefecturii Roman, din 10 ianuarie 1944, reținem precizarea că din oraș „a fost evacuată Fabrica de zahăr cu bunurile mai importante”¹⁵ În luna februarie 1944, la Vaslui și Piatra Neamț s-au întreprins măsuri concrete în vederea evacuărilor¹⁶ În condițiile înaintării trupelor sovietice evacuările au fost masive după 23 martie 1944. Au fost transportate în alte regiuni ale țării majoritatea întreprinderilor industriale și 75% din mărfurile depozitate¹⁷ Astfel, întreprinderile au înregistrat pagube mari, în urma demontării lor în grabă și a dispersării instalațiilor în diferite județe ale țării. Minele de cărbuni din Comănești, bazinul petrolifer din Moinești, minele de mangan de la Iacobeni, Vatra Dornei și Șarul Dornei au fost închise. Salinele din Tg. Ocna și-au încetat activitatea¹⁸

Lunile premergătoare actului de la 23 august 1944 au fost dramatice pentru orașul Iași, datorită evacuării oficiale și a stabilizării frontului la nord și sud de vechea capitală a Moldovei. Orașul a fost prins între armata germană din sud și armata sovietică din nord¹⁹ Operațiunea de evacuare, începută prin ordinul din 23 martie 1944 și efectuată în primăvara și vara anului 1944, a dus, prin transportarea în diferite localități din țară, din Oltenia și Transilvania a principalelor întreprinderi și instituții, la dezorganizarea vieții economice și sociale. Atelierele CFR Nicolina, Fabrica de Țigarete, Tribunalul și Curtea de Apel, Academia de Arte Frumoase, Spitalul „Sf. Spiridon”, Fundația Ferdinand, fabricile textile, chimice și de mobilă, etc. au fost evacuate în luna aprilie. Universitatea „Al. I. Cuza” fusese obligată cu o lună mai devreme să se refugieze la Alba Iulia și tot atunci majoritatea studenților au părăsit orașul. Odată cu aceste măsuri viața universitară a fost profund afectată²⁰

Pagube masive au suferit majoritatea întreprinderilor textile din Iași, Bacău, Neamț, ca și întreprinderile forestiere din nordul Moldovei, de pe Valea Troțușului și Bistriței, printre care fabricile „Italo-Română” din Bacău, Foresta „Italo-Română” din

¹⁴ Ibidem, f.23.

¹⁵ DJAN Neamț, Fond Prefectura Roman, dosar nr. 365/1944, f. 64.

¹⁶ Ibidem, Fond Prefectura Neamț, dosar nr. 64/1944, f. 8.

¹⁷ Aurel Loghin, Ioan Agrigoroaiei, Emilian Bold, *op.cit.*, p. 109; 111.

¹⁸ A se vedea pe larg Valeriu Florin Dobrinescu, *Cu privire la industria extractivă din Moldova în anii 1944-1946*, în „A.I.I.A.I.”, XII, 1975, p.227; Vasile Gh. Ionescu, P. Russindilor, Gh. I. Ostafa, Mihai Iacobescu, *Țara de Sus în clocotul revoluției 1944-1948*, Suceava, 1972, p. 109.

¹⁹ Gheorghe Zane, *Memorii, 1939-1974*, București, 2000, p. 91.

²⁰ Aurel Loghin, Ioan Agrigoroaiei, Emilian Bold, *op. cit.*, p.109. *Peste tot, de la autorități și familii particulare, se fac pregătiri rapide de evacuare; în zona Copou „prin curți și prin case se confecționează cu mare grabă lăzi pentru ambalare. Toate depozitele de cherestea au fost golite. Când scândurile din depozite nu mai ajung se recurge la scânduri de pat, de gard sau orice scândură pentru a confecționa o ladă”, arăta Gh. Zane în Memorii 1939-1974, București, 2000, p. 91.*

Piatra Neamț ș.a. Aceeași soartă au avut fabrica de mobilă, fabrica chimică, întreprinderea de tutun din Iași, fabricile „Letea” și „Filderman” din Bacău, fabrica de mașini „Energia” din Piatra Neamț ș.a. Potrivit planului, din orașul Galați urmau a fi evacuate atât mașinile-unelte, materiile prime, arhiva, cât și o parte din personalul administrativ și tehnic și un mare număr de muncitori calificați²¹

La mijlocul lunii ianuarie 1944 erau în pregătire pentru evacuare un număr de 39 de unități economice „cele mai importante” din Regionala a III-a industrială cu centrul la Iași și care cuprindea județele Roman, Bacău, Botoșani și Iași²² Datele statistice după încheierea operațiunii de evacuare a întreprinderilor și instituțiilor oferă o situație gravă în care s-a aflat Moldova. De exemplu, la începutul lunii august 1944 pe raza a două inspectorate industriale ale Moldovei, Bacău și Galați, exista următoarea situație: din 321 de unități economice industriale ale Moldovei, 103 își încetaseră complet activitatea. Mai erau în funcțiune doar 218. Dintre acestea 49 de fabrici lucrau cu capacitate redusă²³ În luna iulie 1944, Regiunea industrială Bacău raporta că în cuprinsul său nu funcționau decât morile și trei fabrici de cherestea (care lucrau pentru armată), la care se adăugau fabricile de uleiuri vegetale „Frații Grimberg” (Roman) și „Solo” (Piatra Neamț)²⁴

Cheltuielile foarte mari pentru demontare și transport, pagubele incalculabile datorită încetării lucrului a majorității întreprinderilor din Moldova, pe o perioadă cuprinsă între trei și opt luni (în unele cazuri și mai mult) au constituit pierderi grele pentru economia națională și în special pentru zona de răsărit a țării. Numărul impresionant de vagoane CFR folosite în operațiunea de „evacuare” denotă dimensiunea uriașă a acestor eforturi. În multe cazuri au fost folosite camioane, tractoare sau remorci, căruțe, etc. pentru transportarea de bunuri evacuabile.

Începând cu luna martie a anului 1944, în plină activitate de evacuare a întreprinderilor și a instituțiilor din nordul și estul Moldovei s-a declanșat un val de refugiu al populației, ce cuprindea salariați și nesalariați. În condiții de foame, boli, frig, lipsă de adăpost, fără posibilități de transport și cazare, are loc un exod continuu al populației, fie în mod organizat, sub controlul autorităților, fie pe cont propriu. Deși instrucțiunile cu numărul 4002 din 10 ianuarie 1944 ale Ministerului Afacerilor Interne erau ferme, nu se va face o evacuare masivă a populației „deoarece trebuia să se asigure continuitatea neamului românesc”²⁵ Se vor evacua după dispozițiile Mare-lui Stat Major, numai „elementele tinere”, capabile de luptă, care ar putea fi folosite de inamic²⁶. Rămâneau pe loc și întreprinderile comunale cu funcționarii și tehnicienii, ca și pompierii și deținuții penitenciarelor. Toată populația care se evacuează se va întreține prin mijloace proprii și ea nu va constitui o povară pentru stat.

Prin Ordinul „guvernatorului provinciei Bucovina”, din 13 martie, era anunțată Prefectura Suceava că „operațiunea poate începe de pe acum”²⁷ În circulară erau fixate zonele de refugiu ca și numărul de cetățeni ce puteau fi deplasați, iar

²¹ Gh. Tanasă, *op. cit.*, p.449.

²² DJAN Iași, Fond Inspectoratul Regiunii a III-a industrială Iași, dosar nr. 135/1944, f.3.

²³ I. Hagiu, *Rezistența antifascistă din Moldova*, Iași, 1971, p.91.

²⁴ *Ibidem*, p.45

²⁵ DJAN Vaslui, Fond Primăria Bârlad, dosar nr. 3/1944, f.10.

²⁶ *Ibidem*

²⁷ DJAN Suceava, Fond Prefectura Suceava, dosar nr. 6/1944, f.15.

bagajul maxim dus de fiecare persoană nu trebuia să depășească 60 kg. Numai din acest județ trebuiau să fie evacuate, într-o primă etapă, 109 350 persoane, urmând a se stabili în județul Mehedinți²⁸. În martie-mai 1944 s-au evacuat din fața înaintării sovietice 82 580 basarabeni și 32 958 bucovineni, fără a mai socoti zecile de mii de oameni care au plecat pe propria răspundere, neinclusi în planurile de evacuare²⁹. Totodată se făcea precizarea că un număr de „48 comune din județul Suceava au fost evacuate” în județul Arad, concomitent cu arhiva Prefecturii în comuna Mândruloc din același județ³⁰.

Consecințe dramatice, ca urmare a stabilirii frontului în partea de nord a Moldovei au fost și în cazul județului Botoșani, unde începând cu 9 martie 1944, au avut loc pregătiri intense pentru refugiu. Evacuarea acestui județ s-a făcut în mare grabă deoarece sovieticii ocupaseră pe neașteptate comunele Ripiceni și Movila Ruptă, în ziua de 26 martie, astfel că eșalonul al doilea a trebuit să plece în aceeași zi (26 martie), imediat după eșalonul întâi, o parte a populației și a instituțiilor din județul Botoșani, fiind evacuată în județul Argeș³¹. Datorită rapidității cu care s-au derulat evenimentele militare, mulți cetățeni nu au reușit să se refugieze, rămânând pe loc, reluându-și activitatea în condițiile grele ale ocupației sovietice. Județul Baia, fiind unul dintre județele expuse în întregime distrugerilor provocate de ostilitățile militare a fost în mare parte evacuat³².

Lunile martie și aprilie au cunoscut o intensificare a operațiunilor de evacuare. De altminteri, numai în câteva zile de la sfârșitul lunii martie și începutul celei următoare, au trecut prin gara Roman trenuri însumând 140 de vagoane, în care erau „persoane refugiate din Cernăuți, Vatra Dornei și Gura Humorului”³³. O informație asemănătoare rezultă și dintr-o adresă a Prefecturii Bacău, care preciza: „de la data de 31 martie până la 17 iunie prin acest județ au trecut un număr de 205 697 persoane refugiate din nordul Moldovei, Bucovina și Basarabia”³⁴. Prin județul Covurlui, un alt traseu de scurgere a refugiaților spre sud, sud-vestul țării, au trecut aproape 500 000 persoane³⁵.

Greutatea refugiuului este cu atât mai dificilă cu cât cetățenii încercau să-și ia cu dâșii o parte din averea lor: provizii de hrană, animale, diferite obiecte, îmbrăcăminte și alte bunuri agonisite prin muncă și de care nu se puteau despărți. În unele situații, mai grave, timpul extrem se scurt, determinat de urgențele militare, a făcut ca mulți locuitori să nu poată lua cu ei nici strictul necesar.

Numărul evacuațiilor din județele Moldovei a fost de ordinul sutelor de mii. O cifră aproximativă este greu de stabilit din cauza absenței în mare parte a documentelor.³⁶ Datorită evacuării spontane a autorităților și a stării de dezordine

²⁸ Ibidem, dosar nr. 120/1944, f. 15.

²⁹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor. *Complot împotriva României*, București, 1994, p. 140.

³⁰ DJAN Suceava, Fond Prefectura Suceava, dosar nr. 45/1944, f. 267.

³¹ DJAN Botoșani, Fond Prefectura Județului Botoșani, dosar nr. 175, f. 7.

³² DJAN Suceava, Fond Prefectura Județului Baia, dosar nr. 5/1944, f. 62.

³³ DJAN Neamț, Fond Prefectura Roman, dosar nr. 146/1944, f. 1-2.

³⁴ DJAN Bacău, Fond Prefectura Bacău, dosar nr. 72/1944, f. 41.

³⁵ DJAN Galați, Fond Prefectura Covurlui, dosar 46/1944, f. 51-52.

³⁶ Gheorghe Zane în *Memoriile sale* arată că cel puțin trei sferturi din populația Iașului s-a evacuat. Niciodată în istoria Moldovei n-a fost un exod mai mare. Acest exod al locuitorilor din zonă a fost precedat de al doilea refugiu al basarabenilor care s-a făcut în masă, fiind de peste 400000-500000 de oameni. De altfel, populația din Bucovina și

instalate nu s-au putut consemna multe din datele necesare cercetării. Sinteze utile referitoare la evacuări au întocmit și autoritățile militare, cu inconvenientul că acestea înglobau mai multe unități administrativ-teritoriale, suprapunându-se cu informațiile oficiale oferite de prefecturi. Marile unități, în organizarea lor cuprindeau două, trei sau mai multe județe întocmind rapoarte ca atare. Spre exemplu, Corpul V Armată a întocmit „o situație generală a tuturor persoanelor, vietăților și materialelor ce urmează a se evacua în fața a doua din județele Neamț, Bacău și Putna, unde sunt cuprinse cumulativ, cantitățile de bagaje, arhive, tezaure, aparatură, mijloace de transport” etc.³⁷

Dacă sub aspect organizatoric evacuările au decurs mai mult sau mai puțin satisfăcător, urmările lor au fost zguduitoare, prin suferințele și pierderile pe care le-au provocat, prin trauma psihică suportată de refugiați și de locuitorii care au venit în contact cu dâșii, participând deopotrivă la durerea lor³⁸

Populația evacuată din spațiul în care pătrunseseră trupele sovietice, precum și din zona frontului a găsit găzduire și adăpost nu numai în sud-vestul țării, așa cum îndeobște se cunoaște, ci, aspect mai puțin cunoscut, în multe cazuri, Moldova a fost primitoare de sinistrați din Basarabia și Bucovina de Nord, din centrul și sudul țării³⁹. Numeroși refugiați s-au stabilit, pentru o durată mai mică sau mai mare, astfel încât teritoriul Moldovei devenise zonă sinistată și zonă primitoare de sinistrați, ceea ce dă noi dimensiuni acestei probleme. De exemplu, Prefectura Roman raporta, la 25 mai 1944, organelor superioare, faptul că în județ se aflau numeroși refugiați⁴⁰. În județul Neamț s-au stabilit, de asemenea, refugiați veniți din județele afectate de front. În același timp, județul Neamț avea proprii lui sinistrați de război (35 000 persoane) evacuați din nordul județului și stabiliți în comunele din sud sau în zona muntoasă mai puțin expusă distrugerilor⁴¹. Județul Bacău, situat pe artera principală de mișcare a refugiaților, ca și județul Roman, au fost gazde a numeroși sinistrați, iar autoritățile respective își puneau problema asigurării de condiții pentru adăpost. La data de 23 iunie erau stabiliți temporar în județul Bacău 7 480 oameni⁴².

Manifestări de omenie și solidaritate au dovedit toate județele situate în calea refugiaților. În același timp, trebuie relevat faptul că oricât de primitoare ar fi fost gazdele, fie ele din Moldova, fie din celelalte regiuni ale țării, cu greu ar fi putut alina suferințele refugiaților. Astfel de dureri sunt redată prin cuvintele celor care le-au suportat. „Toți locuitorii din satul Boureni, comuna Moțca, din județul Baia, am fost

Basarabia era dirijată spre sudul Moldovei (Vezi și Lidia Brâncianu și Adina Berciu-Drăghicescu, *Basarabienii și bucovinenii între drept internațional și dictat – documente, 1944-1945*. București, 1995; *Multe familii de basarabeni au trecut Prutul. cum a fost și cazul lui Codiță Ion născut în 1907 în comuna Tochile-Răducani, județul Lăpușna, fost primar, care împreună cu soția și cei trei copii ai săi, în ziua de miercuri, 23 august 1944, s-au refugiat în comuna Vetrișoia din Județul Vaslui. Permanent era urmărit de N.K.V.D. A ajuns la Huși în noiembrie 1944 la Episcopie. Și-a mărturisit situația dificilă la „Vlădica” (episcopul Hușilor, Grigore Leu, ultimul ierarh al acestei episcopii până la desființarea sa în 1948). Acesta l-a ajutat, adăpostindu-l o vreme, până a reușit să-și reglementeze situația.*

³⁷ Apud C. Cloșcă, *op. cit.*, p. 72.

³⁸ DJAN Iași, Fond Prefectura Județului Iași, dosar *Evacuări*, vol. II, 1944, f.53-60. Problema evacuărilor are un dublu aspect reprezentat de termenii „evacuat” și „refugiat”, deși sunt sinonimi. „Evacuarea” este o acțiune organizată de autorități și presupune momentul părăsirii de către populație a zonei frontului cu bunurile materiale și deplasarea acesteia în alte locuri mai ferite de pericolul războiului. Ajunsă la locul destinat „găzduirii temporare” aceeași populație era întâmpinată cu termenul de „refugiat”

³⁹ Constantin Cloșcă, *op. cit.*, p. 74.

⁴⁰ DJAN Neamț, Fond Prefectura Roman, dosar nr. 364/1944, f. 194, 207, 213.

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 6/1944, f. 4.

⁴² DJAN Bacău, Fond Prefectura Bacău, dosar nr. 74/1944, f. 158-159.

evacuați în timp de trei ore, în ziua de 9 aprilie 1944, rămânându-ne tot avutul nostru, în mâinile armatei. Timpul fiind prea scurt, nu am putut ridica nimic din acel sat, părăsind casele mobilate, vitele, grâul, secara, orzul, ovăzul, porumbul, furajele, iar noi am ajuns muritori de foame. În ziua de 10 aprilie s-a dat foc satului, arzând totul...” se scria într-un memoriu din vara anului 1944⁴³ Măsurile determinate de lupte au dus și la evacuarea locuitorilor satelor Sodomeni, Vereșani, Miroslăvești și orașul Pașcani în mare parte⁴⁴ Autoritățile și martorii oculari semnalau, de asemenea, situații dramatice, arătându-se impresionați de convoaiele triste, pedestre ale refugiaților români⁴⁵

Populația refugiată ajunsă într-o regiune, care depindea de autoritățile aflate în alte regiuni, întâmpina dificultăți și neajunsuri privind asigurarea unor condiții de trai cât de cât corespunzătoare. Autoritățile județului Suceava, de pildă, au fost evacuate în opt județe diferite, iar populația civilă în județul Mehedinți⁴⁶ Refugiații erau nemulțumiți că au fost abandonați de autoritățile lor comunale și chiar județene, fiind lăsați la voia întâmplării. De multe ori, panica refugiului era așa de mare, încât mulți funcționari de stat și-au părăsit posturile înainte de vreme și din acest motiv țărani își vindeau vitele, întrucât le era teamă „de o eventuală evacuare”⁴⁷ De obicei, vitele vândute erau destinate sacrificării, fapt ca a dus la scăderea șeptelului și la apariția foametei, deoarece laptele era unul din puținele alimente la îndemâna populației. În acest sens, în comunele afectate de front, o mare parte din vite „au fost consumate”⁴⁸

Un moment tragic pentru populația refugiată a fost și bombardamentul aviației americane din 4 aprilie 1944 și cel din lunile următoare. În Gara de Nord (București) „unde se aflau multe trenuri cu refugiați din Moldova”, bombardamentele au produs aproximativ 5.000 de victime (morți și răniți) din rândul celor ce scăpaseră de urgia frontului și-au găsit sfârșitul sau mutilarea în refugiu⁴⁹

Operațiuni de evacuare au avut loc și în zona din nordul Moldovei unde intrase armata sovietică. În perioada aprilie-august 1944, în județele Baia, Iași, Suceava și Rădăuți au fost efectuate numeroase „strămutări” de populație din zona frontului spre interior, în spatele frontului. Drama evacuărilor a fost resimțită și aici ca și în cazul exemplurilor prezentate mai sus. În timp ce în restul Moldovei, unde se aflau încă trupele germane, populația evacuată de armată sau din proprie inițiativă lua direcția sud, cea din zona ocupată de trupele sovietice era dirijată spre centrul acestei zone, Botoșani. Luptele intense între cele două armate și pendulările liniei frontului puneau în pericol populația localităților din zonă, fiind și un alt refugiu în interiorul județelor ocupate de sovietici.

Ceea ce se impune a fi evidențiat în cazul de față este situația deosebită și suferințele îndurate de oamenii acestor locuri, în postura de evacuați sau gazde. Numai județul Botoșani, spre exemplu, a adăpostit în perioada iunie-octombrie 1944, peste

⁴³ DJAN Suceava, Fond Prefectura Baia, dosar nr. 5/1944, f. 168

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri 1944*, vol. III, București, 1996, p. 123.

⁴⁶ DJAN Suceava, Fond Prefectura Suceava, dosar nr. 6/1944, f. 141.

⁴⁷ DJAN Bacău, Fond Prefectura Bacău, dosar nr. 15/1944, f. 141.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 16/1944, f. 136.

⁴⁹ 23 August 1944. Documente, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 811.

150.000 de locuitori din județele Iași, Baia și Suceava⁵⁰ Un document emis de Prefectura Județului Botoșani, preciza, între altele, că „după sosirea Armatei Roșii, orașul a fost populat de un număr însemnat de străini, evacuați din zona frontului”⁵¹ Cu toată bunăvoința, majoritatea localităților destinate să primească refugiați nu puteau răspunde pozitiv acestei cerințe deoarece nu aveau posibilități. De multe ori, primăriile cereau să nu li se mai repartizeze evacuați „deoarece satele s-au ocupat complet atât cu refugiați, cât și cu armata sovietică”⁵².

Drama evacuărilor era resimțită pretutindeni în Moldova. La Iași lumea era în panică așteptând intrarea rușilor. Pe șoseaua Iași-Vaslui-Bârlad-Mărășești și de aici la București convoaiele de camioane și căruțe se țineau lanț⁵³. „Timpuri de bejenie, cum nu s-a mai pomenit” – conchide Ioan Hudiță în *Jurnalul* său politic⁵⁴

Impresionant este și faptul că numeroși evacuați, negăsind loc în comunele și satele spre care erau dirijați s-au năpustit să ajungă la noua destinație și din lipsă de mijloace de transport au rămas vreme îndelungată în păduri și islazuri⁵⁵ Adesea, coloanele de refugiați erau dirijate de la o comună la alta, pribegind zile în șir și staționând sub cerul liber. Acest neajuns se datora atât imposibilităților de organizare, precum și numărului mare de refugiați în raport cu cel al localnicilor care aveau de găzduit și trupele sovietice. De remarcat este și faptul că în rândurile refugiaților și localnicilor băntuia pelagra și tifosul exantematic, agravând și mai mult situația locuitorilor⁵⁶

Evacuările, cu toate suferințele și pierderile înregistrate au constituit doar un aspect al situației dificile în care a fost adusă populația Moldovei. Ele au întrerupt cursul firesc al vieții și activității oamenilor acestor locuri, aruncându-i în pribegie, în lipsuri de tot felul și într-o existență incertă⁵⁷

Evacuarea întreprinderilor și instituțiilor a atras după sine și concedierea a numeroși muncitori și salariați. În unele cazuri patronii, ori administrațiile unităților neevacuate s-au refugiat în grabă și pe ascuns au părăsit fabricile fără să achite lucrătorilor drepturile bănești pentru munca prestată⁵⁸

Moldova a suferit extrem de mult datorită faptului că au fost operațiuni de război în această zonă. Pe acest teritoriu s-au desfășurat, în perioada aprilie-august 1944, operațiunile frontului Iași-Chișinău care au provocat mari pagube locuitorilor⁵⁹. Un bombardament german a transformat orașul Botoșani, la 8 aprilie 1944, în ruină⁶⁰. Orașul Iași a fost distrus pe jumătate, iar târguri ca: Pașcani, Podu Iloaiei, Băcești, Tg. Frumos și altele au fost aproape distruse de război. În noaptea de 24 august 1944,

⁵⁰ Starea de război din zonă a fost ridicată la 1 septembrie 1944, însă din lipse de mijloace de transport, din cauza deficiențelor în organizare, reîntoarcerea evacuaților la casele lor a durat mai mult.

⁵¹ DJAN Iași, Fond Chestura Poliției Iași, dosar nr. 60/1944, f. 1.

⁵² DJAN Botoșani, Fond Prefectura Botoșani, dosar nr. 181/1944, f. 218.

⁵³ Ioan Hudiță, *Jurnal politic (1 ianuarie-24 august 1944)*, București, 1997, p. 163.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, p.263.

⁵⁶ Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 455.

⁵⁷ Despre această operațiune de mare amploare vezi și lucrarea monografică a lui Sergiu Balanovici "Operațiunea 111. Evacuarea din Moldova 1944", Editura Axa, Botoșani, 2005.

⁵⁸ I. Hagiu, *op. cit.*, p.104-105.

⁵⁹ „Lupta Moldovei” din 23 august 1945

⁶⁰ Constantin I. Kirijescu, *op. cit.*, p. 165.

orașul Galați a fost supus la trei bombardamente de către aviația germană, care a lansat bombe explozive și incendiare, fiind distrus în proporție de 40%, provocându-se mari pagube materiale și multe victime omenești⁶¹

În județele Moldovei au avut loc numeroase abuzuri ale trupelor germane față de autohtoni. Întrucât aici ponderea lor era mai mare datorită frontului, în comparație cu restul țării, și impactul a fost mai dur. Catalogele statistice speciale redau dimensiunile reale ale abuzurilor săvârșite de trupele germane pe teritoriul din răsărit al țării noastre. Un document aparținând Președinției Consiliului de Miniștri, referindu-se la acest aspect, conține date elocvente privitoare la valoarea pagubelor provocate de Wehrmacht. Astfel: Iași = 56 709 950 lei, Fălciu = 58 777 135 lei, Tutova = 22 737 982 lei, Vaslui = 19 681 620 lei⁶² De asemenea, județul Roman înregistra la 29 aprilie 1944, 435 de cazuri de abuz din partea germanilor, soldate cu prejudicii în valoare de 11 872 284 lei⁶³

Desigur, unele din investigațiile realizate asupra evacuărilor trebuie adâncite și nuanțate prin cercetări ulterioare care să releve situația dramatică prin care trecea această zonă, deoarece consecințele războiului s-au resimțit mai puternic decât în restul țării, iar Moldova, a reprezentat în acei ani întruparea „durerilor înăbușite” și a experimentelor comuniste care se profilau la orizont.

⁶¹ Dan Mihăilescu, *Tecuciul în memoria documentelor și oamenilor. Amintirile unui absolvent al Liceului „D. A. Sturdza”*, Tecuci, 1998, p. 116

⁶² Apud A. Loghin și colab., *Iașul contemporan*, Iași, 1969, p. 96

⁶³ DJAN Neamț, Fond Prefectura Roman, dosar nr. 340/1944, f. 41-76.